

1927 pünkösdi a könyvben megtestesülő irodalom nagy pillanata: a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete miskolci közgyűlésén a régész-művészettörténész, tudós hírlapíró, Supka Géza sokak kimondott-kimondatlan egyetértésével javaslatot tett: legyen ezentúl minden évben ünnepe a könyvnek. Könyvnap, írók, könyvkiadók, könyvesboltok, leginkább pedig az olvasók hasznára. Mert az írott szó, sokan gondolták így, kevesekhez jut el, legkevésbé azokhoz, akiknek a legnagyobb szükségük volna rá. Supka Géza hatékony munkálkodásának köszönhető, hogy 1929-ben a Vörösmarty téren, a Könyvhét mai nagyszínpadán megrendezték az első könyvnapot. Klebelsberg Kunó nyitotta meg, és hagyomány lett ez is, nagy írók felolvasását hallgathatták az arra tévedők. De az első könyvünnep nem volt zavartalanul sikeres. Ha hihetünk a kortársaknak, inkább konkurenciaharc volt, könyvkereskedők erőszakos tülekedése, írók, kiadók a pálya szélén maradtak. A könyvnapok, könyvhetek története viszontagságos história. Válságok, és hadd tegyem rögtön hozzá, gyönyörű sikerek sorozata. Akkortájt volt a világgazdasági csőd. Az olvasás nem volt sürgető kívánság. A vidék süketen, közönyösen hallgatott. Rossz idők járnak most is a könyvvilágra. Az ezredfordulótól nőtt, aztán 2008-tól visszaesett a könyvforgalom. Három éve tart az apály. A hanyatlás az eladott könyvek számával és súlyos milliárdokkal is szemléltethető. Hát persze, most is rajtunk a szorongató gazdasági világválság. Ha kevés a pénzünk, előbb mondunk le az amúgy sem olcsó könyvről, csak azután a borjúpaprikásról. Felemlgethetnénk: a parancsuralomban sem voltunk gazdagok. Csakhogy lazuló korszakában hihetetlenül olcsón kínálkozott a sokáig nélkülözött, tiltott irodalom. Nagy klasszikusok és nagyszerű modernek, szép sorozatok hetek-napok alatt százezres példányszámban fogytak el, csak a muszáj-könyvek mentek zúzdába. Az volt a villamoson olvasás ideje, nyugatról jött íróvendégeink nem győzték csodálni, irigyelni ezt a náluk ismeretlen olvasási lázat. Tudtuk a magyarázatát: olcsó volt a könyv, alig volt még, ami kiszorítsa, sokan szerettek beköltözni egy-egy regény tarka világába, egy-egy nagy költő világegyetemébe. Ma karnyújtásnyira előttünk a teljes világirodalom és a tiltásokkal nem nyomorított magyar, jó és rossz, súlyos és könnyen emészthető. De a könyvnek meg kell adni az árát. És mi minden vonja el róla a figyelmet! A káprázatos, pénzigényes javak. Áldásaival, silányságaival a világháló. Az ifjúság naphosszat ül, ha teheti, a képernyő előtt, játszik, szórakozik, művelődik. A könyv helyzete megváltozott. De máris vannak találatok a könyvpiacnak. Vannak boltok, helyek, ahol, úgy látszik, sikeresen együtt van a muzsika, képzőművészet, irodalom, írók és előadók, kávéházi hangulat. Mégiscsak van kereslet: a költészet napján egyik nagy színházunkba be se fért a közönség. És még egy feltűnő, reményt ébresztő jelenség: a gyerekkönyvek forgalma tizenhárom-tizennégy százalékkal emelkedett az általános recesszió közegében. Nem csak a népszerű világsikereké. Próza- és versíróink java, kivált a fiatalok, szeretnek és tudnak is gyerekeknek írni. Vannak gyerekirodalomra szakosodott kiadók. Az idei Nemzetközi Könyvfesztiválon a könyvbemutatók, beszélgetések, felolvasások tetemes része gyerekeknek szólt. Szentül hiszem: a jó vers, az igazi mese, a színes próza a fülében marad a kicsiknek, beleköltözik szellemi szervezetükbe. Meglehet: kamaszkorukban, s majd felnőtten is visszatérnek óvodás-kisiskoláskori emlékeikhez. És higgyük: jó, ha a könyv egy-egy ünnepen kivonul az utcára. Okosan, tapintatosan kínáljuk a jó irodalmat. Együtt a hazait, az erdélyit, vajdaságit, szlovákiait, kárpátaljit. Lakjunk benne: ez a haza a magasban, ahogy Illyés Gyula hitte.

▮ Lator László

Könyvhét, Miskolc, 2012

A Svébis Bence A mesélés szabadsága

(Lator
László:
A megmaradt
világ –
Emlékezések.
Európa,
2011)

Furcsa jószág az emlékezet, ha hívnánk, elrejtőzik, máskor meg folyton útban van, ott sündörög, mint egy doromboló kismacska. Jól tudja ezt mindenki, aki megkísérelt már visszaemlékezést írni, jobbára mindenfajta támpont nélkül, pusztán saját memóriájára hagyatkozva. Lator László is valami hasonlóval próbálkozik e kötetben, hisz nem szabályos önéletrajz ez, korántse várjunk tőle hasonlót. A szerző saját meghatározása szerint emlékezés és önverselemzés, valójában lényegesen több és bonyolultabb ennél.

Az idén nyolcvanöt éves költő memoárját tavaly vehették kezükbe az olvasók, igaz, egyes részletei már korábban is napvilágot láttak a Mozgó Világ és a Holmi hasábjain. A könyv maga két, illetve voltaképpen három részre tagolható: az első egység – amely a *Visszajátszás* címet viseli – tartalmazza a valódi visszaemlékezéseket (ezek jelentek meg a *Mozgó Világban*), a második rész a *Zsinórpadlás*, amely Lator hét versének önelemzését tartalmazza (ezen írásokat a *Holmi* tette közzé). A harmadik egység a kötet mellé járó CD, melyen Kelevéz Ágnes '94 novemberi és '95 januárja között készített nyolcórás interjújának szerkesztett változata, vagyis mintegy egynolcoda, és a *Sárga ruha* című vers hallható a költő saját előadásában. E három egység egyszerre egészíti ki és fedi le egymást. Amennyire támogatja és magyarázza egyik a másikat, éppen annyira meg is ismétli. Az életútinterjúban hallható történetek legtöbbször a könyvben is olvasható, ráadásul szinte ugyanazokkal a szavakkal elmesélve. Például a fogolytáborból való szabadulás utáni Magyarországra szökését a következőképpen írja meg Lator: „Egyszer csak ott volt előttem az erre-arra kanyargó töltés, hiába volt a figyelmeztetés, nem volt mit tenni, előre-hajolva felszaladtam a rézsűn, neki egy hídnak, a Túr nagy ága folydogált alatta, a túlparton, karnyújtásnyira, egy kunyhóforma ház, benyitottam, a kemencepadkán, feketében egy öregasszony, ölében fekete macska, valószerűtlen mesevilág a goromba való után, megkérdeztem, milyen országban vagyok, Oroszország ez, édes fiam, ez most mind Oroszország, de a második mondatból kiderült, hogy mégiscsak átléptem a határt, hogy magyar olda-

lon vagyok.” (75) Az interjúban pedig a következőképpen meséli: „Akkor történt az a jelenet, hogy mentem, mentem mentem, és egyszer csak jobbra is töltés volt, balra is töltés volt, és nem tudtam mit csinálni, felmentem a töltésre, ott volt egy híd, átmentem a hídon, ott volt egy ház, mint a mesében, bementem a házba, a házban volt egy mesebeli öreg néni feketében ült a kemencesutban, és megkérdeztem tőle, hogy ez milyen ország, és azt mondta, hogy hát, édes fiam, ez most mind Oroszország, és akkor én nagyon megijedtem, de utóbb kiderült, hogy mégse, mert ez már a magyar oldalon volt.”

Valójában azonban e két fenti idézet nem csak azt mutatja, ami miatt eredetileg – elégedetlenségemnek hangot adva – ide-másoltam őket. Kiviláglik belőle a kötet egyik nagy erőssége is – főként így, Lator élőnyelvével összevetve –, nevezetesen a magával ragadó, atmoszférikus légkör. A mesélés szabadsága. „Leginkább azt mondhatnám, hogy asszociációs technikával írok; egy-egy esemény előhív az emlékezetemből valami régebbit, későbbit, szóval ide-oda járkálok az időben. Ha nem volna nagyképűség, azt mon-



danám, hogy prousti módszerrel dolgozom”¹ – nyilatkozta mintegy négy évvel ezelőtt, a kötet készültkor a Magyar Narancsnak. Itt valóban szabad asszociációk követik egymást s szerveződnek szöveggé, nem pedig az időrendiség. Az egyes fejezetek inkább egyfajta kvázikronológiát követnek, valójában az események újabb és újabb katalizátorai valami időben távolabbi történetnek. Akár a lámpafény, világítanak, mely köré odagyűlnek az apró emlékek-rovarok, körülrongják, s nem lehet elhessegetni őket.

Szinte *in medias res* csattanunk az eseményekbe, nem is a felhőtlen gyermekkor képeivel, hanem már a háborúban felnövő fiatalember kálváriájával. A hadszíntér rettenetével, a fogolytáborok iszonyatával indul az emlékezés, azzal, ami valószínűleg az egyik legkeserűbb, legmeghatározóbb élmény volt a szerző életében. Többször röstelkedve kiemeli, hogy „[s]ose volt tehetségem, türelmem a rendszeres naplórészhez.” (10) A kötet szövegét így elsősorban az adott időszakban, vagy évekkal később, ám arra a jelenségre reflektálva készült versek támogatják meg („Itt nem írtam se feljegyzéseket, se verset, csak majd később idéztem fel, amit útközben láttunk” (20) – írja egyik, fogolyszállító vonaton töltött útjáról). Azonban a könyv elején, a háborús időszakot bőséggel tárgyaló fejezetek alatt itt-ott Lator saját jegyzeteit is olvashatjuk. Azt a pár lejegyzett töredéket, melyet a nála lévő noteszbe írt versei mellé. A költemények mellett az emlékezést a barátok, fogolytársak feljegyzései is segítik. Ezek adják azt a biztos alapot, melyek hitelessé teszik a történeteket. S éppen ettől, hogy nem egy korábban rögzített naplót olvasunk, válik az egész egy sodró lendületű, öntörvényű elbeszéléssé. Bekezdések sincsenek, filmszerű vágásokkal cikáznak a gondolatok, hömpölyög a hatalmas emlékfolyam. Ezt a filmszerűséget emeli ki a *Visszajátszás* cím is, és erre a technikára hívja fel a figyelmet Szabó T. Anna Élet és Irodalomban megjelent recenziója is: „Akár egy izgalmas filmben, tájak és figurák vázolódnak föl néhány mozdulattal – később persze szerepük lesz –, de a voltaképpeni szülőhelyre és a szülők nyugodtabb kamerakezelésű portréjára, tehát a hagyományos önéletrajzok kezdőpontjára csak negyven oldal múlva kerít sort. A filmszerű technika érzetét erősíti, hogy egy villanásra már a második oldalon megjelenik az életút legfontosabb szereplője, Judit, a feleség, hogy aztán jóval a századik oldal után bukkanjon fel újból. Az emlékezet természete szerint az időszakok is gyakran egymásba játszanak: néha egyetlen mondatban is ráfényképezi a jelenre a múltat, és ezzel tökéletesen leképezi a helyszínek történelmileg telített feszültségét.”² De nem csak a filmszerűség, az álomszerűség is dominál, mégis az egymásba csimpaszkodó emlékeket úgy hívja elő, mossa egymásra az agy, hogy közben mégis megmarad az egység érzete. Hézagok, hiányok, emlékek tört cserepei, melyek mégis tökéletesen egymásba illenek. Nincs itt minden, a részek mégis kiadnak egy megdöbentő és mellbevágó tablót, melyen minden ott van, ami fontos. A breszt-litovszki fogolytábor, a makói évek, a Válasz szeretetteljes szerkesztője, Sárközi Márta, az Európa Kiadónál töltött évek, az elvtársi cenzúra, s a római utazások. Talán a sokáig szellemi védvarként működő Eötvös Kollégiumról esik csak kevés szó, de

egy, a Könyvhétnek adott interjú³ tanúsága szerint már készül az arról szóló kiegészítő fejezet, addig is az életút-interjúban jó pár lényeges információ elhangzik ez ügyben.

A könyv második, *Zsinórpaddás* című egységében átbillennek a hangsúlyok, s már nem a költemények támogatják meg az életrajzi elemeket, hanem visszaemlékezésekkel dúsulnak a verselemzések. Összesen hét poézis analízisét, illetve háttérét ismerhetjük meg az alkotó szemszögéből. *A Hogy fellelhesen valamit, a Holtág, A kezdet, Héraclius Gloss töprengései, Nyárvég, Szarvasbögés* és a *Mikor kormozva csonkig égnek* című versekhez fontos háttérinformációkkal szolgál alkotójuk. De nem kétélű, veszélyes játék-e ez? Ugyanis Lator pontosan azt csinálja saját verseivel, amit a *Kakasfej vagy filozófia? Mire való a vers?* című esszégyűjteményében tett klasszikus és kortárs szerzők költeményeivel. Felboncolja őket, hogy a legszédítőbb mélységiekig beléjük lásson. Csakhogy attól a pillanattól kezdve, hogy mindezt önmagán végzi a költő, némiképp hiteltelenné válik. Egyfelől mert ha már magyarázatot kell fűzni egy költeményhez, ha önmagában a mű nem képes kifejezni, átadni az érzést, a mondani-valót, akkor az már rég sikerületlen. Másfelől pedig én mindenkinek elhiszek mindent, aki egy versbe bármit is belelát, kivéve magát a költőt. „Iszonyatosan mulatságos, amikor egy költő verset elemez, de ha a sajátját, akkor gyakran még kínos is”⁴ – írja Térey János frissen megjelent esszékötetében, és mennyire igaza van! Ráadásul Lator önelemzései hemzsegnek a modoros mentegőzésektől. „Nem is tudom, egyáltalán érthető-e első olvasásra, s ha érthető, hogy érthető ez a négy sor” (234) – írja a *Mikor kormozva csonkig égnek* című vers harmadik strofájának kapcsán („s a szeszélyes mintájú forma / felfedi az élesre ajzott / tekintetnek gyorsan romolva / a pontos vékony szálú rajzot”). Borges írja *A költői mesterség* című tanulmánykötetében: „Úgy gondolom, hogy az az igazi, amikor *először* olvasunk el egy verset, aztán pedig azzal áztatjuk magunkat, hogy megismétlődik az élmény, a benyomás. De mint mondtam, lehetséges, hogy csak az emlékezethez való hűségéről, az emlékezet trükkjéről van szó, csupán arról, hogy összekeveredik a friss és a hajdan érzett szenvedély.”⁵ Vagyis szerinte éppen az első olvasat a döntő, meghatározó. De Lator nemcsak a háttérismeretek hiányában fellépő értelmezhetlenségre, de a generációs, időbeli távolságra is görccsen felhívja a figyelmet: „de ver-e visszhangot a mai olvasóban? S ha igen, milyet?” (9–10) – teszi fel a kérdést az *Azon a szikrázó lapályon* című költemény következő négy sora kapcsán: „Megalvad, hegesedve ráforr / a hólyagos, meddő fehérje / a moduláló liberátor- / dorombolás szaggatta égre”. Majd megmagyarázza, hogy a második világháború idején a nehézbombázók közeledtét jelző, váltakozó erősségű dorombolás, s az égen hagyott kon-

denzcsík többletjelentéssel, retteggéssal társult. Aztán éppen itt, a könyv szinte legelején írja le azt, ami minden későbbi magyarázkodást feleslegessé tenne: „Bizonyos, hogy minden versben van valami csak-a-mienk, közvetíthetetlen, de ha valamennyi eleme jól összeáll, mégiscsak kiadja, azt adja ki, amit beletettünk.” (10) De mintha elbizonytalanodna, s ellenállhatatlan vágyat érezne, hogy explicit megmutassa, mi is az, amit „beletettünk”.

Ahogy azonban az egész könyv személyes, s már-már szemérmetlen őszinteséggel vall benne szerzője, úgy a versek elemzése is inkább tartalmi, vagyis a képek mögöttes, egyéni jelentéseit hozzák felszínre. Nem szigorú, deákos verselemzések ezek, s a formai szempontokat is csak ritkán érintik. Ha olykor-olykor mégis, akkor is például a képzetársításokat behívó rímek szintjén: „A *Mikor kormozva csonkig égnek* egy-egy rímnek is köszönheti alakulását. Ha nincs az *égalj*, a *seregélyraj* talán kimaradt volna belőle, az *ajzott* és a *rajzot*, a *vásott* és a *szakadások*, a *forma* és a *romolva* véletlen találkozása egyszer csak tervrajza, szigorú törvénye lett a versnek.” (235)

Van azonban a kötetnek még egy, erősen szembeütő hibája. Az ugyanis, hogy az életrajzi rész egyes darabjai külön-külön jelentek s íródtak meg, nemcsak fragmentálttá, de egyenetlenné is teszi a könyvet. Ugyanis az egyes fejezetek önállóan egy tökéletesen zárt és kész formát adnak, egymás mellé helyezve, könyvként olvasva azonban hiányérzetünk támad. Hiányzik az az egységes ív, az a valahonnét valahova-érzés, mely a gerincét adná a kötetnek. Ezt leszámítva azonban egy sűrű, mégis sodró lendületű anyag ez, mely nemcsak időben és térben, de a műfajok közt is csapong: felhőtlen anekdotázásra névtimológia felel, verselemzés történelmi tablóra torkollik, pszichológiai esszére családörténet a válasz, mégis nagyon is könnyű belefeledkezni. Változatossága adja meg az ízét, s bár gyakran érzi úgy az olvasó, hogy keveset kapott, kíváncsi marad, s nincs, mi érdeklődését oltsa, vegyes érzésekkel, de jobbára elégedetten teszi majd le ezt a könyvet, s veszi majd kézbe újra meg újra magával ragadó hangulata és sodró stílusa miatt.



Varga Éva
Kétszáz ajtó, 2011
(részlet)

¹ BÁN Zoltán András: „Nem lehet jóslni”, Magyar Narancs, 2008/1, 34.

² SZABÓ T. Anna: *Áshevítés*, Élet és Irodalom, 2011/25, 21.

³ JOLSVAI Júlia: „Az emlékezet hézagos”, Könyvhét, 2011/11–12, 262–263.

⁴ TÉREY János: *Teremtés vagy sem*, Libri Kiadó, Budapest, 2012, 278.

⁵ Jorge Luis BORGES: *A költői mesterség*, ford.: Scholz László, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 10.